

Žvilgsnis į Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos ištakas

Albinas Kuncevičius, Justina Poškienė

XIX a. pabaigoje Vakarų Europoje susiformuoja pagrindiniai profesionaliosios paveldosaugos elementai: įteisinamas paveldo ekspertų institutas, materialiosios kultūros liekanoms priskiriama vidinė vertė ir įteisinami jų sąrašai, paveldas pasitelkiamas tapatumui formuoti. Straipsnyje siekiama atskleisti profesionaliosios paveldosaugos formavimosi procesus Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje. XIX a. pirmoje pusėje Lietuvoje ėmė rasti archeologijos mokslo užuomazgų ir paveldo apsaugos (plačiąja prasme) pastangų, kurios XIX a. viduryje Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veikloje įgavo kai kuriuos profesionaliosios paveldosaugos bruožus. Atskiri paveldo apsaugos sistemos elementai įsitvirtina XIX a. pabaigoje, kai archeologijos objektų apsaugai ir jų tyrimams imta taikyti visoje Rusijos imperijoje galiojusi sistema, tačiau, kitaip nei Vakarų Europoje, bendro paveldo apsaugą įgyvendinančio įstatymo nebuvo priimta. XIX a. pabaigoje–XX pradžioje etninės lietuviybės pagrindu gimstanti lietuvių tauta susitelkė į valstybės kūrimo darbus – tai taip pat nulėmė pavėluotą profesionaliosios paveldo apsaugos sistemos formavimąsi, palyginti su kitomis Europos šalimis.

Reikšminiai žodžiai: archeologija, mokslas, paveldo apsauga, archeologijos istorija.

The processes of legislation and the development of systems for the preservation of ancient remains, including archaeological heritage, were under development in the countries of Western Europe during the 19th century. The paper seeks to observe the ideas and practices of heritage preservation in Lithuania under the Russian Empire – it is intended to reveal the circumstances under which the notion of heritage protection was born and the ways of its practical implementation. The origins of archaeological science and heritage protection in Lithuania can be traced to the beginning of the 19th c. By the middle of the century, elements of professional heritage protection were implemented in the activities of the Vilnius Museum of Antiquities and the Vilnius Temporary Archaeological Commission. Certain components of professional heritage protection were established in the end of the 19th c.; nevertheless, attempts to pass the general law and to introduce the system of archaeological heritage protection in the Russian Empire were not successful. The birth of a modern Lithuanian nation demanded relevant approaches toward its past in late 19th–early 20th centuries. Efforts were put into the development of the modern Lithuanian national state thus delaying the development of a professional heritage protection system.

Keywords: archaeology, science, heritage protection, history of archaeology.

ĮVADAS

Profesionalios paveldo apsaugos ir modernios Lietuvos valstybės kūrimosi procesai yra glaudžiai susiję tarpusavyje, tad artėjantis Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetis – gera proga tai prisiminti. Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos raidą bus siekiama apžvelgti keliuose straipsniuose, skirtuose atskiriems jos etapams, tiesiogiai susijusiems su Lietuvos valstybės istorija. Pirmasis skirtas Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos idėjų ir praktikos ištakoms – siekiama atskleisti aplinkybes, kuriomis, mūsų kraštui esant Rusijos imperijos sudėtyje, čia „užgimė“ archeologijos paveldo apsaugos (plačiąja prasme) samprata ir kaip praktiškai ji buvo įgyvendinta.

Istorijos, taip pat archeologijos mokslo plėtotę ir modernų paveldo supratimą, remiant valstybei, suformavo Apšvietos epochoje¹ kilusi susidomėjimo praeitimi banga (Ashworth, Howard, 2008, p. 50; Kobyliński, 2001, s. 14–29). Paveldosaugos idėjų ir praktikos raidą skatino destruktivūs naujųjų laikų religiniai,

¹ Teisinės paveldo apsaugos pavyzdžių būta ir anksčiau, pavyzdžiui, Italijoje – nuo XIV–XV a. (Romos senienų apsauga), Švedijoje – nuo XVII a. (1666 m. priimta Karališkoji Švedijos deklaracija, skelbusi, kad visos senienos priklauso Karūnai ir monarchija prisiima teisę į praeities reliktus ir atsakomybę už jų apsaugą), kai kuriose kitose šalyse – nuo XVIII a. Šiuose procesuose, ypač Skandinavijoje, aktyviai dalyvavo antikvarai ir jų draugijos (Kobyliński, 2001, s. 21–42; Carman, 2015, p. 6–11).

dinastiniai ar Napoleono karai, taip pat didžiules socialines, ekonomines permainas sąlygojusi pramoninė revoliucija ir sparti urbanizacija. Stiprus praradimo jausmas skatino ieškoti priemonių praeities reliktais išsaugoti (Čepaitienė, 2010, p. 122–123). Sutariama, kad moderni nacionalinio paveldo idėja iš esmės atsirado ir buvo įteisinta milžiniškus kokybinius pokyčius politinėje ir socialinėje sanklodoje įkūnijusios Didžiosios prancūzų revoliucijos metu. 1790 m. įkuriamą Paminklų komisija (*Commission des Monuments*) ir priimama speciali instrukcija paveldui inventorinti, kuri buvo grindžiama nuostata, kad vertybė – tai kiekvienas objektas, turintis reikšmę menui, istorijai ir moksliniam pažinimui. Tuo metu susiformavo sąvoka „nacionalinės senienos“ (Ashworth, Howard, 2008, p. 51–52; Kobyliński, 2001, s. 23). Revoliucijos metu bažnytinių, privačių ir karališkųjų rinkinių pagrindu steigiami viešieji muziejai – 1790 m. įsteigtas Prancūzijos paminklų muziejus (*La Musée des Monuments Français*, dabartinis Kliuni muziejus (*Musée de Cluny*)), 1793 m. rugpjūčio 10 d. visuomenei atidarytas nacionalinis muziejus Luvre, iš pradžių pavadintas Prancūzijos muziejumi (*Muséum Français*), – suvaidino didžiulį vaidmenį muziejų sociokultūrinėje konversijoje (Keršytė, 2003, p. 21; Waidacher, 2007, p. 75).

Archeologijos mokslo raida² taip pat yra glaudžiai susijusi su nacionalinio paveldo pažinimo, išsaugojimo ir perteikimo visuomenei poreikiais (plg., Kobyliński, 2001, s. 24; Carman, 2015, p. 11–26; Trigger, 1990, p. 73–86). Apšvietos epochoje susikūrusios mokslo draugijos daug prisidėjo prie visuomenei prieinamų muziejų atsiradimo (Waidacher, 2007, p. 70), o 1819 m. Kopenhagoje atidaryto Šiaurės senienų muziejaus pirmasis vadovas Kristianas Jurgensenas Tomsenas (*Christian Jürgensen Thomsen*, 1788–1865) archeologijos mokslui „davė“ pagrindinį metodologinį įrankį – trijų periodų sistemą, kuri visų pirma buvo pritaikyta muziejaus rinkiniams klasifi-

kuoti atsižvelgiant į eksponatų pagaminimo medžiagą (akmuo, bronzos ar geležis), taip pat jų formas ir ornamentavimą. Trijų periodų sistema – priešistorės epochų skirstymas į akmens, bronzos ir geležies amžius – tapo viena iš svarbiausių prielaidų archeologijos mokslui „užgimti“, nes ši metodika leido susisteminti, reliatyviai datuoti ir paaiškinti kasinėjimų būdu gautus radinius nesiremiant nei rašytiniais šaltiniais, nei žodine tradicija. 1836 m. K. J. Tomsenas paskelbė savo darbo rezultatais „Šiaurės senienų vadove“ (*Ledtraad til Nordisk Oldkyndighed*, vertimas į anglų kalbą – 1848 m.), o netrukus jo sukurtą metodologiją kasinėjimais patvirtino danas Jensas Vorsoë (*Jens J. A. Worsaae*, 1821–1885) (Trigger, 1990, p. 80–86).

Be to, XIX a. viduryje archeologijos mokslas „ap-siginklavo“ ne tik metodologiniais įrankiais – praeities procesams aiškinti buvo pasitelkta Čarlzo Darvino (*Charles Darwin*, 1809–1882) suformuluota revoliucinė evoliucijos teorija. Biologinė žmogaus kilmė ir raida aiškinta kaip evoliucijos rezultatas, pagrįstas gamtinės atrankos principais. Šis požiūris XIX a. pabaigoje pritaikomas ir žmonijos kultūrinei raidai tyrinėti. Pavyzdžiui, anglų gamtininkas, bankininkas, rašytojas ir archeologas seras Džonas Lebokas (*John Lubbock*, 1834–1913) 1865 m. išleistoje knygoje „Priešistoriniai laikai“ (*Pre-historic Times, as Illustrated by Ancient Remains, and the Manners and Customs of Modern Savages*) patobulino trijų periodų sistemą (akmens amžių suskirstė į paleolitą ir neolitą), o archeologinių radinių interpretacijai ir praeities aiškinimui pritaikė evoliucijos teoriją. Tai – vienas įtakingiausių XIX a. priešistorės tyrinėtojų, kurio pastangos pateikti unifikotą, paremtą lyginamaisiais etnografiniais faktais ir archeologiniais radiniais pasaulio istoriją, plėtojančią linijinės kultūrinės evoliucijos idėją bei susiejančią biologines žmogaus ypatybes su jo kultūrine raida, susilaukė didžiulio pasaulinio susidomėjimo. Taigi archeologijos mokslo argumentais buvo pagrįstas Europos civilizacijos dominavimas, o istorija imta suvokti kaip progresuojantis judėjimas nuo „atsilikusios“ praeities link „pažangios“ ateities – archeologiniai radiniai puikiai tiko šiam požiūriui pagrįsti (Trigger, 1990, p. 110–118; Ashworth, Tunbridge, 1996, p. 18).

Visa tai sąlygojo, kad XIX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje archeologiniai tyrimai tapo pripažinta moksline veikla, kuri Europoje glaudžiai su-

² Archeologijos mokslo istorija paprastai skirstoma į antikvarizmą (iki XVIII a. vidurio) ir mokslinį antikvarizmą (iki XIX a. vidurio), mokslinę archeologiją (nuo XIX a. vidurio), kuriai susiformuoti lemiamą įtaką turėjo metodologinis trijų periodų sistemos pagrindimas, paleolito laikotarpio archeologiniai atradimai ir ankstyvosios žmonijos istorijos suvokimas, geologijos mokslo pasiekimai, pagrindžiantys stratigrafijos principus, bei evoliucijos teorija (Trigger, 1990, p. 73–109).

sisaistė su nacionalinių valstybių poreikiais (Diaz-Andreu, Champion, 1996, p. 3). Archeologinių duomenų gausėjimas, taip pat nacionalinių valstybių interesus atliepiantys archeologijos mokslo pasiekimai sukūrė prielaidas archeologijos mokslo šaltinių – kitaip tariant, archeologijos paveldo objektų – teisei apsaugai ir apsaugos sistemai atsirasti.

Taigi XIX a. pabaigoje aiškius kontūrus įgauna pagrindiniai, tarpusavyje susiję profesionaliosios pavidosaugos elementai, pradėję formuotis XVIII–XIX a. sandūroje. Tuo metu įteisinamas ekspertų, kuriems suteikiama teisė spręsti, ką laikyti paveldu, institutas; materialiosios kultūros liekanoms priskiriama (ekspertų nustatoma) vidinė vertė; paveldas suprantamas kaip erdvėje apibrėžti objektai ar jų grupės, kurie gali būti dokumentuoti ir įrašyti į atitinkamus registrus; dėmesys sutelkiamas į materialųjį, vizualiai patrauklų ir vyraujančią estetinį supratimą atitinkantį „elitinių“ socialinių grupių paveldą; paveldas pasitelkiamas tapatumui formuoti (Smith, 2006, p. 29–34).

TYRIMŲ APŽVALGA

„Archeologijos paveldo apsauga“ istoriografijoje yra suprantama labai plačiai: nuo konkrečių praktinių veiksmų, kurių imamasi archeologijos paveldo materialumui išsaugoti, iki įvairių socialinių, kultūrinių, politinių ir ekonominių procesų, turinčių reikšmės ne tik archeologijos paveldo objekto materialumo, bet ir jo „dvasios“ išsaugojimui, analizės. Vakarų Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų mokslininkai archeologijos paveldo apsaugos raida bei problemomis labiau susidomi XX a. viduryje, o nuo XX a. pabaigos tyrimų, skirtų šiai temai, ypač pagausėja: tiriamas archeologijos mokslo ir pavidosaugos santykis, archeologijos paveldo vaidmuo kuriant įvairių visuomenės grupių tapatumą, archeologijos paveldo apsaugos praktika politiniais, kultūriniais, socialiniais ir ekonominiais aspektais, kt. (*plačiau žr.* Kobyliński, 2001; Čepaitienė, 2004, p. 7–41; Smith, 2006; Carman, 2015; ir kt.). Pažymėtina, kad sąvoka „archeologija“ prieš susiformuojant archeologijos mokslui buvo suprantama kur kas plačiau – kaip žinių apie senovės palikimą visuma. Straipsnyje archeologijos paveldo apsauga aptariama platesnėje perspektyvoje, o archeologija – atvirkščiai, suvokiama siaurąja prasme.

Lietuvos tyrėjų dėmesio susilaukė įvairios temos, vienaip ar kitaip susijusios su archeologijos paveldo apsaugos raida, pavyzdžiui: Lietuvos archeologijos mokslo pradininko Eustachijaus Tiškevičiaus veikla, Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologinės komisijos įkūrimas ir darbai (Būčys, 2014; Luchtanas, 2014; Svetikas, 2014; Zabiela, 2014; Griškaitė, 2016; ir kt.); Lietuvos muziejų raida ir paveldo komunikacija (Būčys, 2012; Keršytė, 2003; ir kt.); praktiniai archeologijos paveldo apsaugos klausimai (Kulikauskas, Luchtanas, 1980; Keršytė, 2005; ir kt.); Lietuvos archeologijos šaltiniai Rusijoje (Tamušynas, 2011; ir kt.) ir kt. Archeologijos mokslo istorija išnagrinėta P. Kulikausko ir G. Zabelos studijoje, skirtoje Lietuvos archeologijos istorijai nuo šio mokslo ištakų iki 1945 m. (Kulikauskas, Zabiela, 1999). G. Puodžiūnas ir A. Girininkas apžvelgė politinius procesus ir Lietuvos archeologijos raidą nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų iki nepriklausomybės atkūrimo (Puodžiūnas, Girininkas, 1996), kultūros istorikė R. Čepaitienė aprašė archeologijos mokslo vaidmenį socialiniame, kultūriniame ir politiniame kontekste (Čepaitienė, 2004; 2010). Naudojantis šiais ir kitais, čia nepaminėtais, tyrimais, taip pat kai kuriais šaltiniais (Tyszkiewicz, 1842; 1849; Киркор, 1858; Kirkoras, 1991 (1859); Покровский, 1892; Tautavičius, 2000; ir kt.) ir bus siekiama apžvelgti procesus, formavusius archeologijos paveldo apsaugos sampratą ir jos praktinį įgyvendinimą Lietuvoje.

Archeologijos paveldo apsaugos Lietuvoje ištakos: XIX a. pradžia

Po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų beveik visa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) teritorija pateko į Rusijos imperijos sudėtį³. XIX a.–XX a. pradžioje keitėsi ne tik valstybių sienos, bet ir Lietuvos samprata. Tyrinėtojai 1795–1918 m. laikotarpiu identifikuoja bent kelias skirtingos teritorinės aprėpties Lietuvos sampratas. Iš prijungtų LDK žemių Rusijos administracija sudarė gubernijas, kurių skaičius ir pavadinimai kelis kartus keitėsi: Vilniaus, Kauno, Gardi-

³ Tik Užnemunė pateko į Prūsijos karalystę, kuri po 1807 m. Tilžės taikos buvo prijungta prie Napoleono sukurtos Varšuvos kunigaikštystės, o pagal 1815 m. Vienos kongreso nutarimą liko Lenkijos karalystėje, prijungtoje prie Rusijos imperijos.

no, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijos atitiko istorinės Lietuvos, arba buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, sampratą. Pagal etnines realijas istorinė Lietuva buvo dalijama į *tikrąją Lietuvą (Litwa wlaściwa)* ir *Lietuvos Rusiją (Ruś Litewska)*⁴. *Šiaurės vakarų krašto* terminas įsigalėjo po 1863 m. – taip buvo vadinamos Rusijai atitekusios LDK teritorijos, t. y. šešios gubernijos, kurios atitiko istorinės Lietuvos sampratą (Medišauskienė, 2011, p. 35, 38, 54). XIX–XX a. sandūroje ir XX a. pradžioje lietuvių kultūroje ir tautinio judėjimo dalyvių sąmonėje pradeda įsitvirtinti *etnografinės Lietuvos* samprata. XX a. pradžioje, stiprėjant etninio veiksnio reikšmei, Lietuva (arba lietuviškoms) imta laikyti tris gubernijas: Vilniaus, Kauno ir Gardino. Be to, kaip savita dalis išsiskyrė Žemaitija (Medišauskienė, 2011, p. 36–38, 40). Šios *skirtingos Lietuvos* savaip paveikė archeologijos paveldo suvokimo ir apsaugos formavimosi procesus.

Nepriklausomybės praradimas skatino Lenkijos ir Lietuvos diduomenę ieškoti atramos praeityje. Abiejų Tautų Respublikos istorijos „rusiškas peržiūrėjimas“ skatino patriotinius jausmus, taip pat nuodugnesnį, koordinuotesnį krašto istorijos tyrinėjimą. Tai davė postūmį ir archeologijos mokslo, kaip vieno iš nacionalinio judėjimo dėmenų, raidai. Svarbiu veiksmu tapo 1800 m. susikūrusi Varšuvos mokslo bičiulių draugija. Plėtojamos nuo XVII a. paplitusios sarmatizmo idėjos, siekiama apibrėžti slavų gyventas žemes, fiksuoti slavų ribas su germanais, taip pat, grindžiant panslavizmo ideologija, nukelti jas toliau į Rytus (Rączkowski, 1996, p. 189–217).

Tuo pat metu identifikuojamos ir Lietuvos archeologijos mokslo užuomazgos. Anot archeologo Petro Tarasenkos (1892–1962), Lietuvos archeologijos mokslas užgimė ir išsiplėtojo XIX a., o jo „pradžią“ – 1802 m., kai Varšuvos mokslo bičiulių draugijos vardu vienas iš jos narių, Hugas Kolontajus (*Hugo Kollqtaj*, 1750–1812), išleido ir plačiai po Lietuvą paskleidė pirmą atsišaukimą į visuomenę, kuriame ragino tirti liaudies tradicijas, apeigas, įvairius padavimus bei senovės liekanas, ir nurodė mokslinę šios medžiagos

vertę (Tarasenka, 1928, p. 8–9). Varšuvos mokslo bičiulių draugijai jis pasiūlė organizuoti sistemingus archeologinius tyrimus, o 1805 m. Tadas Čackis (*Tadeusz Czacki*, 1765–1813) parengė ir valdžios pareigūnams išsiuntinėjo instrukciją, kaip rinkti archeologinius radinius ir juos aprašyti, kur juos radus atsiųsti (Gašowski, 1983, s. 19). Tuomet Lenkijoje, Lietuvoje, Baltarusijoje, Ukrainoje surasti ir atsiųsti archeologiniai radiniai ir po šiai dienai saugomi Valstybiniame archeologijos muziejuje Varšuvoje.

Šie kreipimaisi į visuomenę, pirmieji archeologiniai tyrinėjimai, senienų ir numizmatikos rinkimas paskatino mokslinių draugijų steigimąsi, taip pat kolekcijų, davusių pradžią ir muziejams, kaupimą (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 19). Nors pirmieji kasinėjimai, ieškant senovinių lobų Lietuvoje, minimi dar XVI a. Lietuvos Metrikoje⁵, kaip rodo A. Tautavičiaus pedantiškai surinktos ir suregistruotos visos, nuo seniausių iki 1998 m., archeologinės publikacijos, pirmas lietuviškai archeologinei medžiagai skirtas straipsnis gali būti datuotas 1782 m. Tai – S. Bocko tekstas apie tuometiniame Klaipėdos krašte rastas romėniškas monetas, kuris yra vienintelis iki XVIII a. pabaigos paskelbtas darbas, šiandienos supratimu, Lietuvos archeologijos tema. Bet nuo XIX a. pradžios tokių straipsnių sparčiai gausėja vos ne kasmet, ir iki XIX a. vidurio jų jau buvo apie 70 (Tautavičius, 2000, p. 11–15). XIX a. pirmoje pusėje padaugėja ir Lietuvos archeologinių vietovių kasinėjimų (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 24–42). Pažymėtina, kad kai kurie atradimai, žvelgiant iš šių dienų pozicijų, buvo išskirtiniai ir dar ilgai deramai neįvertinti. Pavyzdžiui, Obelių ežere 1840 m. surasti itin gausūs radiniai, kurie paplito po įvairias kolekcijas ir taip paskatino rinkti archeologines senienas ir kasinėti senovės vietas visame krašte (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 38).

XIX a. pirmoje pusėje kelių skynėsi ir kitos to meto Europoje aktualios praeities išsaugojimo idėjos. Visų pirma tai – viešųjų muziejų steigimas. Pavyzdžiui, Lenkijoje pirmieji bandymai organizuoti viešuosius muziejus identifikuojami XVIII a. aštuntajame–de-

⁴ Lietuvos didžiųjų kunigaikščių prijungtos Rusios žemės, kurių gyventojų daugumos kalba buvo rusėnų. Lietuvos Rusios ir tikrosios Lietuvos riba sutapo su lietuvių ir slavų gyvenamų teritorijų riba ir XIX a. kito dėl paribyje vykstančios asimiliacijos.

⁵ 1588 m. kovo 8 d. įrašytas leidimas patrankininkui Mikalojui Dulackiui ir Teodorui Makievičiui iš Garlovičių kaimo Gardino ribose ieškoti lobio (Ivanauskas, 2002, p. 20).

vintajame dešimtmetyje. Iš karto po Abiejų Tautų Respublikos nepriklausomybės praradimo, 1801 m., kunigaikštienė Izabelė Čartoriska (*Izabela Elżbieta Dorota Czartoryska*, 1746–1835), garsi meno kūrybinių kolekcininkė, Pulavų rezidencijoje įsteigė Lenkijos istorinės šlovės panteoną, kurio devizas buvo „Praeitės Ateičiai“ (*Przeszłość Przyszłości*). Meno, etnografiniams ir archeologiniams radiniams parodyti buvo pastatyti specialūs statiniai, vadinamoji Sibilės šventovė ir gotikinis namelis (Keršytė, 2003, p. 33). Šalia tendencijų kurti visuomenei prieinamus muziejus XVII–XVIII a. toliau turtėjo dvarų reprezentaciniai rinkiniai, o XIX a. muziejai specializavosi – vis didesnis nacionalinių vertybių sureikšminimas ir pilietinės sąmonės formavimasis pastūmėjo kurti krašto ir nacionalinius muziejus (Waidacher, 2007, p. 71, 76).

Lietuvoje vienu iš pirmųjų viešųjų muziejų tradiciškai įvardijamas žemaičių lituanistinio sąjūdžio veikėjo Dionizo Poškos (*Dionizy Paszkiewicz*, 1760–1830) 1812 m. įkurtas krašto senienų muziejus. D. Poška muziejų kūrė savo dvarelyje, bet ne jo rūmuose, o specialiai tam įrengtoje „patalpoje“ – išskaptuotame šimtamečio ažuolo kamienne, kuriame buvo rodomi ir archeologiniai radiniai. Juos muziejaus steigėjas buvo pats iškasęs Žemaitijos pilkapiuose arba įsigijęs „iš įvairių kabinetų“ (Keršytė, 2003, p. 52). 1824 m. šalia senojo Baublio pastatomas ir antrasis ažuolinis Baublio „brolis“. Anot N. Keršytės, Baublį „sunku įsprausti į kažkurį XVIII–XIX a. sandūros muziejaus fenomeną“ (Keršytė, 2003, p. 53). O kaip teigia Ž. Būčys, jis apskritai neatitinka esminių kriterijų tradicinės *muziejaus* sampratos prasme (Būčys, 2012, p. 33). Viena vertus, ten įrengtas muziejus turėjo akivaizdžių sąsajų su senaisiais „retenybių kabinetais“, kita vertus, tyrėjai atkreipia dėmesį ir į šio muziejaus išvaizdą bei aplinką. Pavyzdžiui, prie Baublio sode į žemę buvo įkastas akmenų ratas, kuris greičiausiai imitavo senovės lietuvių kapavietes, o jo viduryje buvo padėti du šventi pagonių akmenys. Todėl, anot N. Keršytės, Baublį ir jo visumą pavadinti „kabinetu“ būtų netikslu ir reiktų jį laikyti kraštotyros muziejaus pirmtaku, o gal net nacionalinio – Tautos muziejaus – užuomazga (Keršytė, 2003, p. 33, 52–53, 55).

Taigi XIX a. pradžios procesai gali būti gretinami su Vakarų Europos valstybėse vykusiais archeologijos mokslo ir archeologijos paveldo apsaugos procesais:

buvo „atpažinta“ praeities relikto mokslinė vertė, būriamasi į praeities mylėtojų bendrijas, kurios siekia ne tik rinkti, bet ir tyrinėti praeities reliktus, juos padaryti prieinamus visuomenei, archeologijos paveldas pasitelkiamas tapatumui formuoti. Tačiau negalima nepastebėti, kad aptariamų procesų turinys visgi skyrėsi. Pavyzdžiui, iniciatyvos rinkti informaciją apie senienas ir jas kaupti turi daug bendrų bruožų su Vakarų Europos antikvarizmo epochai (iki XVIII a. vidurio) būdingu duomenų apie praeities reliktus rinkimu, kaupimu ir aprašymu (Trigger, 1990, p. 45–60). Matyt, todėl ir Baubliai „netelpa“ į to meto muziejams taikomą klasifikaciją – vienas pirmųjų privačių muziejų priminė ir „retenybių kabinetą“, ir taip pat galėtų būti įvardytas kaip krašto ar net nacionalinio muziejaus užuomazga. Kad ir kaip būtų, šis išskirtinai lietuviškų senienų rinkinys daug prisidėjo prie šios rūšies paveldo suaktualinimo visuomenėje (Būčys, 2012, p. 33). Manytina, kad XIX a. pradžios susidomėjimo praeitimi banga galėjo sąlygoti tolesnę archeologijos mokslo ir paveldo apsaugos (plačiaja prasme) raidą, tačiau šiuos poslinkius sustabdė pralaimėjus 1830–1832 m. sukilimui Rusijos imperijos vykdoma „lenkų pradų naikinimo“ politika, kurios ideologinis pagrindas – pretenduoti į LDK žemes, kaip Rusijai „istorinio pirmumo“ principu turintį priklausyti paveldą (Eidintas *ir kt.*, 2003, p. 106). Uždaromas Vilniaus universitetas, likviduojama mokslininkus vienijusi Varšuvos mokslo bičiulių draugija, be to, po sukilimo konfiskuotas sukilėlių turtas, rinkiniai. Terpei, kuri galėjo remti ir plėtoti ne tik kolekcionavimo ar viešųjų muziejų, bet ir archeologinių tyrimų bei paveldo apsaugos idėjas, buvo smarkiai pakenkta (Keršytė, 2003, p. 33).

Institucijų kūrimo(si) link: XIX a. vidurys

Garsiausias XIX a. Lietuvos archeologas, Lietuvos archeologijos mokslo pradininkas grafas Eustachijus Tiškevičius (*Eustachy Tyszkiewicz*, 1814–1873) savo archeologinę veiklą pradėjo 1837 m., kasinėdamas pilkapius ir rinkdamas archeologinių radinių kolekciją (Svetikas, 2014, p. 88–97; Zabiela, 2014, p. 98–113). Manoma, kad jau nuo 1835 m. E. Tiškevičius puoselėjo muziejaus įsteigimo idėją, o 1837 m. istorikas Teodoras Narbutas (*Teodor Narbutt*, 1784–1864) davė mintį E. Tiškevičiui steigti „Lietuvos muziejų“ (Griš-

kaitė, 2016, p. 299–300). Taigi Rusijos imperijoje buvusioje Lietuvoje, kaip ir kituose okupuotuose kraštuose, viešųjų muziejų kūrimą inicijavo krašto kultūrą ir istoriją siekė tyrinėti patriotiškai nusiteikę visuomenės nariai (Keršytė, 2003, p. 33). Laikotarpis nuo XIX a. penktojo dešimtmečio iki 1865 m. Ž. Būčio yra įvardijamas kaip „antikvarizmo sąjūdžio etapas“. Tuomet susiformuoja aktyvi, krašto praeitimi besidominti Lietuvos visuomenės dalis, kurios veiklą skatino romantizmo idėjos, periodikoje publikuojami krašto istorijai skirti straipsniai ir pirmosios Lietuvos istorijos mokslinės studijos. Šį sąjūdį vainikavo Vilniaus senienų muziejaus įkūrimas (Būčys, 2012, p. 32).

Pirmuosius savo kasinėjimų rezultatus E. Tiškevičius paskelbė spaudoje, o 1842 m. publikuotas darbas „Žvilgsnis į krašto archeologinius šaltinius arba senovinių paminklų, surastų vakarinėse Rusijos karalystės gubernijose, aprašymas“ (*Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa rossyjskiego*) yra laikomas archeologijos mokslo pradžia Lietuvoje. Dėl sisteminio požiūrio į archeologiją knyga susilaukė net tik žymių to meto istorikų Mykolo Balinskio, Juozapo Ignacijaus Kraševskio (*Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887*), Teodoro Narbuto recenzijų, bet ir ypatingo populiarumo: po metų ji buvo išversta ir išleista rusų kalba, o 1847 m. – vokiečių kalba. E. Tiškevičius aprašė pilkapius, „ašarines“, moterų papuošalus, metalinius ginklus, dievybes, monetas, pilis, akmeninius kirvukus bei žymiuosius akmenis su įvairiais ženklais ir įrašais. Aptardamas archeologinę medžiagą, E. Tiškevičius vartojo „Vakarinių Rusijos gubernijų“ (*Zachodni Gubernii Rosyji*) apibrėžimą, bet nurodė ir „tikrąją Lietuvą“ (*Litwa właściwa*) – ją identifikavo kaip Panerį (*Powilejska*), kuriame kalbama lietuviškai. E. Tiškevičius kėlė įvairiose istorinės Lietuvos dalyse gyvenusių žmonių kilmės klausimą: Žemaitijos, Lietuvos, Kuršo, Latvijos gyventojai ir jotvingiai nuo slavų skyrėsi savo papročiais, tikėjimu ir gyvenimo būdu todėl, kad jų kilmė buvusi skirtinga, ir tik vėliau jie galėję „susilieti“. Archeologijos istorijos tyrinėtojų šis darbas vertinamas ir kaip archeologijos vadovėlis, suvaidinęs to meto visuomenėje didžiulį švietėjišką vaidmenį. Kai kurie pastebėjimai, tarkim, kad pilkapių negalima kasinėti duobėmis, kad reikia neiškasinėti visų pilka-

pių, bet dalį palikti kitiems, ateities tyrėjams, kurie tai padarys geriau, aktualūs ir dabar (Tyszkiewicz, 1842; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 42–48; Svetikas, 2014, p. 89–92). Publikavęs šį darbą, 1843 m. E. Tiškevičius išvyko į mokslinę kelionę po Skandinavijos šalis, kuriose, kaip minėta, vyko svarbūs archeologijos mokslo klostymosi procesai. Suomijoje, Švedijoje ir Danijoje jis užmezga ryšius su žymiais mokslininkais, kolekcininkais, mokslo draugijomis. Kelionės po Skandinavijos šalis įspūdžius E. Tiškevičius aprašė ir paskelbė spaudoje (Tyszkiewicz, 1846). Kelionėje klostėsi ir būsimo muziejaus vizija (Svetikas, 2014, p. 94; Griškaitė, 2016, p. 300).

E. Tiškevičiaus muziejus, vadintas lietuviškų senienų kabinetu arba krašto senienų kabinetu, įsteigiamas 1847 m. (Griškaitė, 2016, p. 302). 1848 m. E. Tiškevičius savo rinkinius nutaria suvalstybinti, t. y. padovanoti visuomenei. Anot Adomo Honorio Kirkoro (*Adam Honory Kirkor, 1818–1886*), „<...> įsitikinęs, kad privačiose rankose esantys ir ateityje neapdrausti nuo nelaimių tokie rinkiniai negali kraštiečiams būti labai vertingi, taip pat trokšdamas visam laikui įkurti mūsų senajame mieste mokslo įstaigą, jis nusprendė su vargu sukauptus lobius skirti visuomenės labui ir dėl to kreipėsi į vietinę valdžią prašydamas leidimo atidaryti Vilniuj senienų muziejų ir mokslo įstaigą, kad bendromis jėgomis, labiausiai su mokslu susijusių žmonių padedamas, krašto gyventojų remiamas, skleistų archeologijos mokslą ir būtų ramus dėl savo rinkinių būties, galėtų juos gausinti“ (Kirkoras, 1991 (1859), p. 224–225). Įtakos tam turėjo tiek visoje Europoje, tiek Rusijos imperijoje veikiantys visuomenei atviri muziejai. 1848 m. sausio 24 d. E. Tiškevičius parengė ir tuomečiam Vilniaus generalgubernatoriui Fiodorui Mirkovičiui įteikė Provincijos muziejaus Vilniuje įkūrimo planą, kuris tuomet, deja, nebuvo įgyvendintas (Griškaitė, 2016, p. 303–304).

Provincijos muziejaus projektas šiandienos tyrėjų vertinamas įvairiai. Pavyzdžiui, A. Tautavičius jį vertino kaip grynai kraštotylinį muziejų (Tautavičius, 1969, p. 44). Tačiau muziejaus įkūrimo sumanymas taip pat yra sureikšminamas kaip „objektyvias galimybes peraugęs projektas“. Diskutuojama, kas jam galėjo tapti pavyzdžiu: vieni tyrinėtojai jį mano esant „švediškos“, kiti – „lenkiškos“ kilmės (Mulevičiūtė, 2005, p. 47; Griškaitė, 2016, p. 304). Vis dėlto galima

manyti, kad muziejaus ištakos yra „labai arti“ to meto Skandinavijoje vykusių procesų. Tai liudytų E. Tiškevičiaus mokslinė veikla. Lankantis Skandinavijoje gautos žinios, susipažinimas su radiniais, jų datavimu ir interpretavimu, netgi jų įsigijimas – iš kelionės E. Tiškevičius parsivežė beveik šimtą akmeninių kirvelių – jam labai pravertė vėlesniuose darbuose ir veikloje (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 48; Svetikas, 2014, p. 94).

1849 m. išleista antroji E. Tiškevičiaus knyga „Archeologiniai meno ir amatų ir kt. daiktų tyrinėjimai senojoje Lietuvoje ir Lietuvos Rusioje“ (*Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*, antroji laida – 1850 m.). Knygos įvade pabrėžta archeologijos mokslo svarba Lietuvos (*Litwa*) ir Lietuvos Rusios (*Ruś Litewska*) praeities pažinimui. Autorius teigia, kad XI a. Lietuvoje ir Lietuvos Rusioje gyveno jotvingių, krivičių, dregovičių, poločianų ir kitos gentys. Aptardamas įvairius archeologijos paminklus, autorius atkreipia dėmesį į lietuviškų ir slaviškų paminklų skirtumus ir ypatybes, išskiria slaviškų pilkapių, paplitusių Lietuvos Rusioje, grupę. Aprašydamas pilkapiuose aptinkamas įkapes, analizuoja jų regioninius skirtumus. Autorius ieškojo lietuviškų ir skandinaviškų pilkapių panašumų, rado ir kitų paralelių tarp lietuvių ir skandinavų praeities (Tyszkiewicz, 1849; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 48–54; Svetikas, 2014, p. 95).

E. Tiškevičiaus darbų svarbą archeologijos mokslui įvertino P. Tarasenska (Tarasenska, 1928, p. 11), o Lietuvos profesionalaus archeologijos mokslo pradininkas, archeologas Jonas Puzinas (1905–1978) savo 1934 m. Heidelberge (Vokietija) apgintoje vokiečių kalba parašytoje daktaro disertacijoje „Priešistorės tyrimai ir nacionalinis atgimimas Lietuvoje“ jį įvardijo pirmuoju turimos archeologinės medžiagos sistemojumu. Anot Ž. Būčio, būtent tada ėmė formuotis E. Tiškevičiaus, kaip „Lietuvos archeologijos tėvo“, įvaizdis (Būčys, 2014, p. 28–30). Istoriografijoje reiškiamą įvairių nuomonių, ar E. Tiškevičius, klasifikuo-damas ir datuodamas archeologinę medžiagą, taikė trijų periodų sistemą. Akivaizdu, kad E. Tiškevičius su ja buvo susipažinęs (tarkim, matyt, dėl to ir pakeitė savo ankstesnę nuomonę, kad akmeniniai kirvukai buvo padaromi, naudojant geležinius įrankius), tačiau

nuoseklumo ją taikant jam akivaizdžiai stigo. Pavyzdžiui, J. I. Kraševskis savo recenzijoje priekaištauja E. Tiškevičiui dėl trijų periodų sistemos ignoravimo (Kulikauskas, Zabiela, 1991, p. 54; Svetikas, 2014, p. 95–97), nors, kaip minėta, J. Puzinas būtent jį laiko pirmuoju autoriumi, pritaikiusiu šią sistemą krašto archeologinei medžiagai tyrinėti (Būčys, 2014a). Ši nuostata išgalėjusi ir istoriografijoje (Svetikas, 2014, p. 97). E. Tiškevičius ir jo darbai buvo įvertinti užsienio kolegų – jis buvo išrinktas Danijos, Rusijos, Lenkijos, Švedijos, Anglijos mokslo draugijų nariu, o 1866 m. jam suteiktas Didžiosios Britanijos ir Islandijos mokslo draugijos garbės vardas.

Visoje Rusijos imperijoje pradėjus reorganizuoti anksčiau veikusias paveldo institucijas ir kurti naujas, 1851 m. E. Tiškevičius parengė naują muziejaus steigimo projektą, kuriam tąkart buvo pritarta. Vilniaus senienų muziejus ir jam pavaldi Vilniaus laikinoji archeologijos komisija įkuriami 1855 m. balandžio 29 d. (dabartiniu kalendoriumi – gegužės 11 d.). E. Tiškevičius paskirtas komisijos pirmininku ir Senienų muziejaus vedėju (Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009, с. 32–34; Griškaitė, 2016, p. 305).

Vilniaus senienų muziejus buvo įkurtas po 1830–1832 m. sukilimo uždaryto Vilniaus universiteto patalpose, buvusioje auloje, dabartinėje Vilniaus universiteto bibliotekos Pranciškaus Smuglevičiaus salėje. Iškilmingas jo atidarymas įvyko 1856 m. balandžio 17-ąją (dabartiniu kalendoriumi – balandžio 29 d.), imperatoriaus Aleksandro II gimimo dieną. Muziejus perėmė Vilniaus universiteto mineralogijos, zoologijos, numizmatikos kolekcijas, jam savo asmeninę kolekciją padovanojo ir E. Tiškevičius. 1856 m. pradžioje Vilniaus senienų muziejuje jau buvo apie 1 500 archeologinių dirbinių, apie 3 000 monetų, apie 100 senų atspaudų, apie 1 000 graviūrų, apie 300 kitų eksponatų (tarp jų – biustų ir portretų), 10 000 tomų biblioteka (Tautavičius, 1982, p. 18; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 59; Griškaitė, 2016, p. 309–311, 316–340). Greitai muziejus tapo mėgstamas ir gausiai lankomas: 1857–1859 m. jį kasmet aplankydavo po 12 000 žmonių (pavyzdžiui, Vilniuje tuo metu gyveno apie 50 000 gyventojų). Nurodoma, kad aukščiausias Vilniaus senienų muziejaus pakilimo taškas buvo 1862 m. Tais metais 323 asmenys muziejui dovanojo

net 6 595 vertybes, o jame sukaupytų muzealijų skaičiai buvo tokie: archeologijos – 3 632, archeografijos – 1 965, numizmatikos – 5 996, dailės – 3 865, antspaudų – 483, knygų ir rankraščių – 13 686, zoologijos – 16 001, mineralogijos – 10 365, botanikos – 601, etnografijos – 406 (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 69; Griškaitė, 2016, p. 317, 339).

Archeologijos eksponatų skyrių tvarkyti buvo pavesta A. H. Kirkorui, kuris taip pat sudarė pirmąjį šio skyriaus katalogą (Киркор, 1858). Vilniaus senienų muziejų jis taip pat aprašė knygoje „Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes“ (Kirkoras, 1991 (1859)). Sprendžiant iš šių šaltinių, muziejuje kauptiems archeologiniams eksponatams, archeologijos mokslo prasme, mokslinė klasifikacija dar nebuvo taikyta (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 63).

Vilniaus laikinąją archeologijos komisiją sudarė jos pirmininkas E. Tiškevičius ir 15 tikrųjų narių: komisijos sekretorius, archyvaras ir istorikas Mauricijus Krupavičius, istorikai Mykolas Balinskis, J. I. Kraševskis, A. H. Kirkoras, T. Narbutas, rašytojas Ignacijus Chodzka, poetas Liudvikas Kondratovičius-Sirokomlė ir kiti žymūs to meto visuomenės ir kultūros veikėjai (Kirkoras, 1991 (1859), p. 226–228; Griškaitė, 2016, p. 298–299). Komisija turėjo 15 tikrųjų narių, 9 bendradarbius, 18 narių rėmėjų, 8 garbės narius. Jie skaitė pranešimus istorijos ir archeologijos temomis, organizavo senienų rinkimą, archeologinius kasinėjimus, kelionę Nerimi ir kitus renginius. Pirmasis komisijos posėdis įvyko 1856 m. sausio 11 d. (dabartiniu kalendoriumi – sausio 24 d.), ir toliau ji visada rinkdavosi kiekvieno mėnesio 11 dieną. Vilniaus laikinoji archeologijos komisija įsipareigojo: paruošti archeologinių tyrimų vykdymo instrukcijas; surašyti visus Lietuvos piliakalnių, senkapių ir kitus archeologijos ir architektūros paminklus; rinkti žinias apie pasižymėjusius asmenis; rinkti žinias apie senuosius archyvus, bibliotekas, galerijas (Tautavičius, 1982, p. 12–21); apie jos darbą buvo pranešta Vilniaus, Gardino, Minsko ir Kauno gubernijų viršininkams, prašoma policijos pagalbos atliekant archeologinius tyrimus (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 65). Komisija buvo veikli, autoritetinga ir populiari, nes iki jos uždarymo po 1863 m. sukilimo jos narių buvo padaugėję iki 150 (75 – tikrieji nariai, 56 – garbės, 46 – bendradarbiai).

Kaip pažymi R. Griškaitė, iki šiol nėra iki galo aišku, kam iš pradžių E. Tiškevičius ir jo bendražygiai atidavė pirmenybę – mokslo draugijos ar muziejaus – įkūrimui (Griškaitė, 2016, p. 312). Nors teigiama, kad E. Tiškevičius muziejaus sumanymą modeliavo pagal panašius Rusijos imperijos mokslo draugijų, turinčių muziejus, bibliotekas ir archyvus, pavyzdžius⁶ (Keršytė, 2003, p. 62), nei 1848 m. Provincijos muziejaus, nei 1851 m. muziejaus steigimo projektuose apie mokslo draugiją nebuvo kalbama. Prie E. Tiškevičiaus inicijuoto Provincijos muziejaus Vilniuje draugiją – *archeografijos komisiją* – įsteigti pasiūlė Kauno civilinis gubernatorius Afanasijus Radiščevas. Antruoju, pavykusi, bandymu steigiant Vilniaus senienų muziejų, Vilniaus generalgubernatorius Ilja Bibikovas kartu su muziejumi pasiūlė įsteigti ir *archeologijos komisiją* (stengiantis išvengti būsimos institucijos pavadinimo dubliavimosi su 1852 m. balandžio 2 d. įsteigtu Vilniaus centriniu senųjų aktų knygų archyvu, komisija prie Vilniaus senienų muziejaus buvo pavadinta ne „archeografijos“, o „archeologijos“) (Griškaitė, 2016, p. 304–305). 1855 m. Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos steigimo dokumente pirmoje vietoje minimas muziejus, o komisija – tik kaip laikinai įkurtas jo padalinys. Visgi sutariama, kad muziejaus ir komisijos veikla yra neatskiriami. Be to, manoma, kad kuriant muziejų E. Tiškevičius ir jo aplinka turėjo kitų toli siekiančių tikslų – atkurti Vilniaus universitetą, todėl muziejus galėjo būti tik priemonė šiam tikslui pasiekti (Zabiela, 2014, p. 113; Griškaitė, 2016, p. 298–299, 340).

Taigi XIX a. viduryje Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos įkūrimas buvo svarbus bandymas organizuoti veiklą imperinėje Rusijoje veikusių institucijų pavyzdžiu, siekti pažinti krašto archeologiją ir istoriją „prisitaikant“ prie to meto aplinkybių. Galima teigti, kad buvo sukurta ekspertų, užsiimančių paveldo identifikavimu ir tyrimais, institucija, turėjusi tikslų dokumentuoti ir registruoti archeologijos paveldo paminklus. Akivaizdu, kad idėjų E. Tiškevičius ir jo aplinka sėmėsi ir to meto Europo-

⁶ Minėtina, kad Rusijos imperijos paveldu besirūpinančių įstaigų kūrimo pavyzdžiu yra nurodomos Italijoje ir ypač Prancūzijoje veikusios institucijos (Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009, c. 34).

je, nors ten taikytų mokslinės archeologinių eksponatų klasifikacijos principų Vilniaus senienų muziejuje dar nesilaikyta. Svarbu, kad muziejaus ir komisijos veikla padėjo pagrindus archeologijos mokslui, kuriam tuo metu vis dar buvo būdingi mokslinio antikvarizmo, Europoje vyravusio iki XIX a. vidurio, bruožai. Carinei administracijai taip pat buvo paranku turėti įstaigą, kuri galėtų tęsti XIX a. pradžioje pradėtą Šiaurės vakarų krašto tyrimo programą. Tačiau Vilniaus senienų muziejaus bei komisijos ir carinės valdžios tikslai sutapo tik „iš išorės“. Valdžiai muziejus buvo reikalingas ir tam, kad išimtų iš apyvartos daiktus, kurie, būdami privačiose rankose, būtų galėję patarnauti „klaidingam praeities aiškinimui“ (Aleksandravičius, 1989, p. 37; Griškaitė, 2016, p. 305). Senienų muziejus, anot Ž. Būčio, tapo pirmąja vieša visuomenine institucija, kuri rūpinosi krašto paveldo globa ir sklaida, be to, čia vyko „paveldo objektų reikšmių konstravimas ir savotiškas šių reikšmių sunorminimas, įteisinimas bei aktualinimas“, o „konstruojamos istorinės atminties pagrindą sudarė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės ir kultūrinės tradicijos vaizdiniai“ (Būčys, 2012, p. 32–33). Taigi E. Tiškevičiaus (ir jo aplinkos) bei carinės administracijos požiūriai į paveldą, kaip svarbų tapatybės formavimo dėmenį, iš esmės skyrėsi, tad Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veikla buvo toleruojama tik iki radikalios situaciją pakeitusio 1863–1864 m. sukilimo.

Rusijos imperijos struktūrose: po 1863–1864 m. sukilimo iki Pirmojo pasaulinio karo

Po 1863–1864 m. sukilimo pradėta vykdyti „rusiškų pradų atkūrimo“ politika, kuri visuomenėje turėjo išugdyti „vakarų rusų“ savimonę ir įtvirtinti nuostatą, kad šis kraštas yra „nuo amžių rusų žemė“. Šiam tikslui pasitelkta įvairių priemonių: iš visuomeninio gyvenimo pašalinta lenkų kalba, uždrausta lietuviška spauda lotyniškais rašmenimis, katalikų tikėjimo asmenims uždrausta eiti pareigas valstybės tarnyboje, plėtojama stačiatikybė, steigiamos rusiškos pradžios mokyklos, atkeliami rusų kolonistai ir pan. (Aleksandravičius, Kulakauskas, 1996, p. 82–83; Eidintas *ir kt.*, 2003, p. 114–118).

Sukilimas nutraukė Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veiklą. 1864 m. darbą pradėjo Vil-

niaus archeografijos komisija, kuri posėdžiavo tuose pačiuose universiteto rūmuose kaip ir Vilniaus laikinoji archeologijos komisija. 1865 m. buvo nuspręsta Vilniuje atidaryti viešąją biblioteką, o šalia jos, kaip padalinį, pertvarkytą Senienų muziejų. Tam buvo sudaryta speciali Komisija Vilniaus muziejui sutvarkyti, kurioje daugumą sudarė Vilniaus archeografijos komisijos nariai, todėl šios komisijos veiklos pradžia yra siejama su Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veiklos pabaiga (Aleksandravičius, 1984, p. 108–109; Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009, c. 33–34; Griškaitė, 2016, p. 342). 1866 m. E. Tiškevičius buvo priverstas Vilniaus senienų muziejaus ir Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos turtą perduoti pertvarkymo komisijos nariui Piotriui Bezsonovui. Iš viso buvo perduotos 67 063 muziejinės vertybės (Keršytė, 2003, p. 64; Griškaitė, 2016, p. 344).

Neišvengiamai kito muziejaus idėja – jis surusinamas, atrenkami ideologiškai „teisingi“ ir „žalingi“ eksponatai, parengiamas naujas muziejaus statusas (*plg.*, Bumblauskas, 2010, p. 211; Griškaitė, 2016, p. 343). Taip buvo išardyti muziejaus rinkiniai, kurių didelė dalis išsiųsta į Maskvą, Rumiancevo muziejų, taip pat Kijevą, Peterburgą, Gatčiną (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 69; Griškaitė, 2016, p. 340–357). A. Luchta no tyrimų duomenimis, grynai archeologiniai rinkiniai neturėjo stipriai nukentėti, didžioji jų dauguma liko reorganizuotame Senienų muziejuje (Luchtanas, 2014, p. 202). Uždarius Vilniaus senienų muziejų ir Laikinąją archeologijos komisiją, archeologinei veiklai tiesioginę įtaką darė ir ją koordinavo „centrinės“ imperinės Rusijos institucijos.

Istoriškai paveldo paminklų saugojimo pradžia Rusijoje siejama su Petru I Didžiuoju (1672–1725). Siekdamas „priartinti“ Rusiją prie Europos ir dar Olandijoje prisiziūrėjęs į tenykštes senovinių radinių kolekcijas, jis bandė šias praktikas perimti. Pavyzdžiui, 1718 m. ir 1721 m. išleisti įsakai dėl vertingų archeologijos paminklų saugojimo ir atlyginimo arba baudų už tokių radinių slėpimą arba sunaikinimą, XVIII a. pradžioje įsteigti ir pirmieji visuomenei atviri muziejai (Waidacher, 2007, p. 72). XVIII–XIX a. archeologijos mokslui Rusijoje didelę įtaką darė voikiškoji archeologijos mokslo tradicija (Формозов, 1986, c. 22). XVIII a. pradžioje, pirmųjų archeolo-

ginių ekspedicijų epochoje, čia atsiranda pirmosios instrukcijos-anketos, nurodančios, kaip reikėtų rinkti archeologinius radinius. Rusijos imperijoje paveldo reikalai buvo tvarkomi imperatoriškaisiais įvairaus pobūdžio įsakais. Pavyzdžiui, 1834 m. išleistas įsakas, draudžiantis kasinėti archeologijos paminklus, esančius valstybinėse žemėse, – taip žengtas pirmasis žingsnis į archeologinių tyrimų kontrolę. 1841 m. tapo privaloma valstybei atiduoti monetas ir kitus išskirtinius radinius, o 1848 m. – išleistas įsakas dėl senovinių paminklų išsaugojimo (Формозов, 1986, с. 17–21; Охрана объектов культурного наследия в России, 2000). 1859 m. vasario 2 d. atskiru caro Aleksandro II įsaku prie Imperatoriškojo dvaro ministerijos buvo įsteigta Imperatoriškoji archeologijos komisija (*Императорская археологическая комиссия*), kurios tikslai – rinkti senovinius radinius, kurie atspindi tautų, gyvenančių Rusijoje, istoriją, kaupiti informaciją apie senovės paminklus, organizuoti mokslinius tokių darbų vertinimus, išduoti leidimus, vadinamuosius „Atvirus lapus“ (*Открытый лист*), archeologiniams tyrimams atlikti. Ši komisija nuo 1886 m. pradėjo aktyviau kontroliuoti ir koordinuoti archeologinius tyrimus visoje Rusijos imperijoje, o nuo 1889 m. tapo vienintele, turėjusia teisę išduoti leidimus archeologiniams kasinėjimams valstybės, miesto ir valstiečių žemėse, t. y. visur, išskyrus privačias dvarininkų žemes. Be to, ji turėjo lėšų ir finansuodavo archeologinius kasinėjimus. Nustatyta, kad pats ankstyviausias iki šiol žinomas leidimas archeologiniams tyrimams dabartinės Lietuvos teritorijoje buvo išduotas 1888 m. Eduardui Volteriu (1856–1941) (Tamulynas, 2011, p. 22–27; Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009, с. 60, 143, 116). Tad nuo XIX a. devintojo dešimtmečio pabaigos Imperatoriškoji archeologijos komisija bent jau iš dalies kontroliavo dabartinės Lietuvos teritorijoje vykdomus archeologinius kasinėjimus. Nustatyta, kad Imperatoriškoji archeologijos komisija išdavė penkias dešimtis leidimų archeologiniams tyrimams dabartinėje Lietuvoje (Tamulynas, 2011, p. 24).

Nors Imperatoriškoji archeologijos komisija buvo pagrindinė įstaiga, veikusi archeologinių tyrimų ir paminklų apsaugos srityje, reikia pažymėti, kad, nesant bendros reglamentavimo ir teisinio reguliavimo sistemos, šioje srityje taip pat aktyviai reiškėsi mokslinės

draugijos. Pavyzdžiui, 1846 m. Sankt Peterburge buvo įkurta Rusijos archeologijos draugija (pradžioje kaip Archeologijos ir numizmatikos draugija), kuri, kaip ir panašios užsienio mokslo draugijos, siekė suburti visus archeologijos ir numizmatikos mėgėjus. 1849 m. draugija buvo pervadinta Imperatoriškąja Rusijos archeologijos draugija (*Императорское Русское археологическое общество*). Nuo 1864 m. Rusijoje dar buvo ir labai aktyviai veikusi Maskvos archeologijos draugija (nuo 1881 m. tapusi Imperatoriškąja, *Императорское Московское археологическое общество*), kuri daug dėmesio skyrė senovės paminklų apsaugai ir tyrimui. Ši draugija, pritraukdama vietos praeities mylėtojus, nuo 1869 m. iki 1911 m. kas trejus metus organizuodavo suvažiavimus skirtingose Rusijos imperijos vietose⁷. Kadangi archeologija tuo metu buvo suprantama kaip visa apimantis mokslas apie senovę, suvažiavimuose gausiai dalyvaudavo įvairių sričių mokslininkai, tyrėjai mėgėjai, tuometinės valdžios atstovai, kartais ir gana aukšto rango, žymūs užsienio tyrinėtojai. Taigi Rusijos archeologų suvažiavimai galėtų būti vertinami kaip humanitarinių mokslų kongresai (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 124).

Svarbiausiu Lietuvos archeologijos mokslui ir paveldo apsaugai XIX a. pabaigos įvykiu tapo būtent Maskvos archeologijos draugijos 1893 m. rugpjūčio 1–14 d. Vilniuje suorganizuotas IX Rusijos archeologų suvažiavimas. Oficialiai paskelbtuose dalyvių sąrašuose nurodyti 396 nariai ir 59 deputatai, suvažiavimo protokoluose – 161 asmuo. Vilniaus suvažiavime turėjo būti perskaityta per 150 pranešimų, „grynajai“ archeologijai buvo skirti 24 pranešimai, šia proga surengtos parodos, ekskursija po Vilnių, į Kauną, Pažaislį ir Zapyškį, kiti renginiai (Sadauskaitė, 1963, p. 14; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 123–128; Дучыц, 2009, с. 42–43). Paminėtina, kad IX Rusijos archeologų suvažiavimas „prisidėjo“ ir prie muziejų atsiradimo. Rengiantis suvažiavimui, Kauno gubernijos Statistikos komiteto sekretorius Konstantinas Gukovskis (*Константин Павлович Гуковский*, 1857–1906) sudarė istorijos ir archeologijos publikacijų, susijusių su Kauno gubernija, sąvadą, o 1897 m.

⁷ Iki Pirmojo pasaulinio karo organizuota 15 suvažiavimų.

prie Statistikos komiteto⁸ įkūrė pirmą Kauno miesto muziejų, kuriam atidavė savo archeologinius rinkinius (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 99, 138–141; Keršytė, 2003, p. 82–83).

Nors IX Rusijos archeologų suvažiavime dominavo imperinės idėjos, jo reikšmė Lietuvos archeologijai ir paveldo apsaugai neabejojama. Suvažiavimo proga Senienų muziejaus prie Vilniaus viešosios bibliotekos direktorius (šias pareigas ėjo iki 1902 m.) ir IX Rusijos archeologų suvažiavimo parengiamojo komiteto narys Fiodoras Pokrovskis (*Фёдор Васильевич Покровский*, 1855–1903) parengė vadovą po muziejų (*Покровский*, 1892), kurio tikslas – „pristatyti būdingesnę vietinės kilmės Vilniaus senienų muziejaus nuosavybę“. Vertingiausi muziejaus eksponatai buvo pristatomi chronologine tvarka, suskirstius lentelėmis, o aprašai parengti remiantis analogais, t. y. jau naudojama lyginamoji prancūzų archeologo Luiso de Mortiljė (*Louis Laurent Gabriel de Mortillet*), ruso Aleksiejaus Uvarovo (*Алексей Сергеевич Уваров*), švedų archeologo Oskaro Montelijaus (*Oscar Montelius*), suomio Johaneso Aspelino (*Johannes Reinhold Aspelin*) tyrimų medžiaga. Siekiant didesnės mokslinės vertės, eksponatai fotografuoti laikantis mastelio (Ostrauskienė, 2015, p. 159–168). Taigi muziejaus rinkiniams tvarkyti buvo pritaikyti archeologijos mokslo principai. Suvažiavimo metu F. Pokrovskis taip pat perskaitė du Lietuvos archeologinei medžiagai skirtus pranešimus – apie Lietuvos ir Baltarusijos pasienio pilkapius (*Покровский*, 1895) ir Rytų Lietuvos pilkapių ir piliakalnių tyrinėjimus (*Покровский*, 1897). F. Pokrovskis detalai išnagrinėjo pilkapių ypatumus ir jų lokalizaciją, analizavo ten rastus dirbinius, nustatė objektų chronologiją ir etninę priklausomybę. Mokslinėje veikloje F. Pokrovskis rėmėsi to meto naujausių tyrimų duomenimis, taikė mokslinius metodus, tad jo darbai ir šiandien nėra praradę vertės.

Archeologijos paveldo apsaugai ypač svarbūs suvažiavimo proga parengti pirmieji atspausdinti Lietuvos archeologiniai žemėlapiai, apėmę Vilniaus, Kauno ir

Gardino gubernijas. F. Pokrovskis kartu su Maskvos archeologijos draugija buvo sudaręs specialią 24 klausimų anketą, kuri išspausdinta 2 000 egzempliorių tiražu ir išsiuntinėta mokytojams, urėdams, valsčių sekretoriams, miškininkams, dvarininkams. Renkant duomenis, daug prisidėjo Vilniaus gubernijos Statistikos komitetas (*Дучыц*, 2009, c. 42). Beveik pusė šių anketų sugrįžo ir tebėra saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus 35-ame fonde (934 vienetai). Surinktų duomenų pagrindu F. Pokrovskis parengė ir išleido Vilniaus (*Покровский*, 1893), Gardino (*Покровский*, 1895), Kauno (*Покровский*, 1899) archeologinius žemėlapius, kuriuose objektai pateikiami ir aprašomi pagal stambiųjų upių baseinus: sužymėti piliakalniai ir pilkapiai, archeologinės radavietės ir pilių vietos, nurodyta paminklo vieta, jie aprašyti, pateikta literatūra. Paminklai žemėlapiuose sužymėti 1874 m. Stokholme archeologų kongrese patvirtintais ženklais. F. Pokrovskio archeologiniai žemėlapiai – pirmasis kartografinis tikslus ir išsamus XIX a. Lietuvos archeologijos žemėlapis, kuriuo naudojama ir mūsų dienomis, ir kartu – pirmasis profesionalus ir beveik visa apimantis Lietuvos archeologijos paminklų apskaitos dokumentas, tarsi apibendrinantis XIX a. carinės Rusijos imperijos Lietuvos archeologijos paveldo apsaugos etapą (Kulikauskas, Zabiela, 1991, p. 128–131).

Vakarų Europoje XIX a. pabaigoje senovės paminklai, kurių didžiąją dalį šiuolaikiniu supratimu ir sudarė archeologiniai objektai, jau buvo saugomi atitinkamai, daugiau ar mažiau efektyviais įstatymais; įteisinami ir saugomų objektų sąrašai. 1906 m. pirmąjį federalinį Senienų apsaugos įstatymą priima ir Jungtinės Amerikos Valstijos (Cleere, 2000, p. 2–8; Carman, 2016, p. 6–27). Daugelyje šalių būtent archeologai siūlė ir pasiekė, kad būtų priimti pirmieji modernūs paveldo apsaugos teisės aktai (Smith, Waterton, 2009, p. 10). Archeologiniai tyrimai, kuriuos atlikti teisė Vakarų Europoje paprastai turėjo nacionaliniai muziejai, pradėti kontroliuoti išduodant leidimus (Demoule, 2002, p. 170). Aktyvus archeologų dalyvavimas kuriant teises archeologijos paveldo apsaugos prielaidas, visų pirma, yra aiškintinas archeologijos mokslo šaltinių apsaugos poreikiais. Pavyzdžiui, būtent Dž. Lebokas buvo pirmojo Didžiojoje Britanijoje modernaus paveldo apsaugos dokumento „Senovės paminklų apsaugos aktas“ (*Ancient Monuments Pro-*

⁸ Minėtina, kad gubernijų ir apskričių Statistikos komitetai, kurie buvo įkurti 1834 m., Rusijos imperijoje nuo 1862 m. tapo įstaigomis, kurios daug prisidėjo prie informacijos apie archeologijos paveldą rinkimo ir archeologinių objektų tyrimų (*Императорская археологическая комиссия* (1859–1917), 2009, c. 79–82, kt.).

tection Act), priimto 1882 m., autorius. Nors kai kurių tyrėjų šis įstatymas vadinamas „bedančiu“ (Cleere, 2000, p. 2), XIX a. pabaigos parlamentinės diskusijos dėl jo priėmimo puikiai atspindi svarbiausias archeologijos mokslo ir archeologijos paveldo apsaugos dilemas, kurių aktualumas nėra sumenkęs ir šiandien. Didžiausias diskusijas sukėlusios nuostatos buvo šios: įteisinama sprendimų dėl paveldo apskaitos ir atrankos kriterijų „nacionaliniams paminklams“ nustatymo valstybės kontrolė, šie paminklai saugomi ir prižiūrimi valstybės; valstybės institucijoms suteiktos galios nacionalinio paveldo labai apriboti privačios nuosavybės teises; archeologijos paveldo apsaugai skiriamos valstybės lėšos. Iš pradžių paveldo apskaitai ir vertinimui planuota sukurti nepriklausomą tarybą (*Board of Commissioners*), sudarytą iš įvairių draugijų ir institucijų delegatų bei privačių autoritetingų to meto archeologijos mokslo asmenybių, tačiau galiausiai buvo apsispręsta tai patikėti vyriausybės skiriamam inspektorui. Taip pat iš paveldo apsaugos sistemos buvo eliminuotos įvairios antikvarų ir mokslinės draugijos, anot oponentų, pasižymėjusios „pernelyg glaudžiomis emocinėmis sąsajomis“ su senovės reliktais. Taigi sprendimų priėmimas tapo centralizuotas, sutelktas valstybės rankose. Itin daug diskutuota dėl valstybės galimybių suvaržyti privačios nuosavybės teises paveldo apsaugos tikslais. Galiausiai nuspręsta, kad, kai paminklai yra ypač svarbūs – nacionaliniai, – valstybė gauna įgaliojimus apriboti privačios nuosavybės teises. Nors klausimas dėl paveldo apsaugos reikalavimo ir nebuvo keliamas, parlamente ilgai ir aštriai diskutuota, ar atrinkti nacionaliniai paminklai būtent tokie ir yra, ar šį sąrašą sudarantys asmenys yra pakankamai kompetentingi, ką nacionaliniai paminklai reprezentuoja, kiek jų gali būti? Pasvertos ir valstybės galimybės skirti lėšų senovės paminklų apsaugai – motyvuojant ekonominiais sumetimais, buvo atsisakyta chronologiškai naujesnių, pavyzdžiui, viduramžių, objektų apsaugos, jie ilgainiui imti saugoti kitais teisės aktais (Murray, 2007, p. 45–71). Taigi ši XIX a. antros pusės diskusija gerai iliustruoja, viena vertus, institucionalizavimosi etapą pergyvenančio archeologijos mokslo poreikius apsaugoti mokslo šaltinius, taip pat archeologijos mokslo patikimumo bei archeologijos paveldo svarbos pripažinimą, kita vertus – skirtingus įvairių visuomenės grupių interesus dėl archeologijos

paveldo, kurių suderinimas Didžiojoje Britanijoje užtruko net dešimt metų. Įstatymas buvo priimtas kartu su valstybės saugomų nacionalinių paminklų sąrašu, kurį tada sudarė 68 priešistorinio laikotarpio objektai Anglijoje, Velse, Škotijoje ir dabartinėje Šiaurės Airijoje (Mynors, 2006).

Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje taip pat vyko spartūs įstatymų kūrimo procesai. Archeologijos paveldo svarba ir būtinybė jį saugoti specialiu įstatymu buvo aiškiai suvokta – I (1869 m.) ir II (1871 m.) Rusijos archeologų suvažiavimuose buvo svarstomas senovės paminklų apsaugos įstatymo projektas (*Проект мер охранения памятников старины*). Įstatymu siūlyta dokumentuoti visus žinomus paminklus ir užkirsti kelią jų žalojimui, archeologinius objektus klasifikuoti į „valstybinės“ ir „municipalinės“ svarbos, o paminklų apsaugos sistemą priskirti Vidaus reikalų ministerijos kompetencijai. Praktiškai paminklų apsaugą siūlyta organizuoti taip: imperijos teritorija būtų suskirstyta į apskritis, kuriose veiktų gubernatorių archeologinės draugijos, šios priskirtoje apskrityje būtų įpareigos vykdėti archeologijos objektų paiešką ir dokumentaciją, sudaryti tokių objektų sąrašus, kurie vėliau būtų tvirtinami „aukščiausiu lygiu“. Projektą 1877 m. tobulino speciali komisija, jame jau buvo numatyta, kad pagrindinis vaidmuo apsaugant paveldą teks ne archeologams (mokslininkams), bet valstybės tarnybos. Įstatymo projektas nebuvo realizuotas. Imperatoriškoji Maskvos archeologijos draugija prisidėjo ir prie kitų įstatymų rengimo, pavyzdžiui, 1911 m. ji parengė Rusijos senovės paminklų apsaugos įstatymo (*Закон об охранении памятников старины в России*) projektą (Дедюхина, 1997, с. 4–9). 1911 m. Rusijos Dūmą pasiekė tarpžinybinės komisijos parengtas Senovės paminklų apsaugos įstatymo (*Положение об охране древностей*) projektas, tačiau jis taip pat nebuvo priimtas, nes iš esmės nesugebėta išspręsti ginčų dėl privačios nuosavybės teisių suderinimo su valstybės įgyvendinama paveldo apsauga (Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009, с. 101, 150–152; Охрана объектов культурного наследия в России, 2000). Iki Pirmojo pasaulinio karo Rusijos imperijoje taip ir nespėta sutvarkyti teisiųjų paveldo apsaugos sistemos pagrindų, o po 1917 m. spalio 25 d. (dabartiniu kalendoriumi – lapkričio 7 d.)

įvykdyto karinio perversmo, Rusijoje nuosavybės klausimus jau „sprendė“ bolševikai.

Rusifikacinė politika nepajėgė sustabdyti lietuvių tautinio judėjimo – XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje formavosi aiškiai įvardijama lietuviška tautinė tapatybė⁹. Į lietuvių tautinės savimonės žadinimą aktyviai įsitraukė Jonas Basanavičius (1851–1927), kurio 1883–1886 m. leistame laikraštyje „Aušra“ daug rašyta Lietuvos istorijos, lietuvių kalbos temomis. Tų pačių tikslų siekė ir 1889–1905 m. leidžiamas „Varpas“. 1904–1906 m., silpnėjant absoliutinės monarchijos galioms Rusijos imperijoje ir vykstant valdymo demokratizacijos procesams, buvo atsitraukta nuo agresyvaus „rusiškų pradų atkūrimo“ doktrinos įgyvendinimo (1904 m. panaikintas lietuviškos spaudos draudimas, nuo 1905 m. leista mokyklose mokyti tautybės lietuvių kalba, lietuviams dirbti mokytojais ir kt.). 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje buvo sušauktas Didysis Vilniaus Seimas, kuris, be kitų sprendimų, nutarė: „Reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo. Toji autonomiška Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografinės Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėl ekonomiškų, kultūrinių, tautinių arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurio gyventojai priklausyti prie to norės.“

Taip pat imtos steigti naujos, veiklą atnaujino ir anksčiau veikusios įvairios mokslo draugijos ir organizacijos. Pavyzdžiui, 1910 m. vėl ėmė veikti Imperatoriškosios Rusijos geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius¹⁰. Jį atkūrus, 1910–1914 m. Rytų Lietuvos pilkapius kasinėjo Pavelas Rykovas ir Dmitrijus Davgiala (Tamulynas, 2011, p. 24–26). XX a. pradžioje Imperatoriškosios archeologijos komisijos ir Imperatoriškosios rusų archeologijos draugijos nario, žymaus Rusijos archeologo Aleksandro Spicyno (*Александр*

Андреевич Спицын, 1858–1931) dėka Lietuvoje gana plačius ir pagal to meto standartus gerai dokumentuotus tyrimus atliko Vladimiras Kaširskis, Ivanas Abramovas ir, greičiausiai, Vladas Nagevičius. Imperatoriškoji archeologijos komisija finansavo ir dalį Liudviko Kšyviczko darbų. Archeologinę veiklą tęsė Eduardas Volteris ir kiti tyrėjai (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 164–171; Tamulynas, 2011, p. 22, 27). 1911 m. buvo įsteigta Vilniaus miesto archeologinė komisija, kurios pirmaisiais nariais tapo rusų valdininkai. Parengiamos taisyklės, numatančios, kad, prieš atliekant žemės kasimo darbus, apie tai turi būti pranešta šiai komisijai, be to, komisija turėjo būti informuojama ir apie darbų metu aptiktas archeologines struktūras. Taip pat ji supirkdavo archeologinius radinius iš Vilniaus miesto, juos kaupė, o vienu iš svarbiausių šios komisijos laimėjimų yra laikomas vandens rezervuaro statybos ant Gedimino kalno projekto atidėjimas (Kulikauskas, Luchtanas, 1980, p. 97–109; Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 100–101).

Vadovaujant J. Basanavičiui, 1905 m. rugsėjo 10 d. įkurta Lietuvių mokslo draugija, jos steigiamasis susirinkimas įvyko 1907 m. balandžio 7 d. (draugija veikė iki 1940 m.). Lietuvių mokslo draugija kėlė tikslą užsiimti: „a/ lietuvių antropologija ir etnografija (kalba ir jos tarmės, folkloras, tautos daila ir t. t.); b/ Lietuvos archeologija ir istorija; c/ geografija ir statistika ir d/ geologija, flora ir fauna“ (Basanavičius, 1970, p. 718). Tai – įvardytas suvokimas, kad reikia skatinti ir koordinuoti archeologijos paminklų tyrimą bei radinių kaupimą. Draugija 1907–1914 m. išleido 57 vadovėlius, įsteigė biblioteką, rinko aukas Tautos namams. Taip pat puoselėjo Tautos muziejaus, kurį siekė įkurti Vilniaus Gedimino kalno pilies bokšte, viziją, rūpinosi, kad Gedimino kalnas būtų paskirtas globoti Lietuvių mokslo draugijai (Keršytė, 2003, p. 97–98).

Tautiniu ir kalbiniu pagrindu būrėsi ir kitos organizacijos: lenkiškai kalbančią inteligentiją, kuri taip pat rūpinosi kultūros paminklų apsauga, telkė Vilniaus mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*, veikė 1907–1939 m.). Abi draugijos daug dėmesio skyrė praeičiai, LDK paveldui, bet Lietuvių mokslo draugija ypač orientavosi į lietuvių kalbos ir etninės kultūros tyrinėjimus, mokyklinių vadovėlių lietuvių mokykloms rengimą. Draugijos leido mokslinius tęstinius leidinius, palaikė tarpusavio ryšius (Eidintas *ir kt.*, 2003, p. 127).

⁹ Minėtina, kad pagrindus jam padėjo ir žemaičių lituanistinis sąjūdis, kurio veikla labiausiai siejama su Motiejaus Valančiaus (1801–1875) darbais. Būtent M. Valančius dar 1872 m. sudarė pirmąjį, kiek didesnės apimties piliakalnių sąrašą, kuriame užfiksuoti 63 piliakalniai (Zabiela, 2005, p. 7–8).

¹⁰ Uždarius Vilniaus laikinąją archeologijos komisiją, Imperatoriškosios rusų geografijos draugijos Šiaurės vakarų skyrius buvo atidarytas 1867 m., tačiau veikė nesėkmingai ir 1875 m. buvo uždarytas (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 97; Ilgiewicz, 2015, s. 48–54).

Prasidėjusią veiklą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas, kurio metu, traukdamosi iš Lietuvos, Rusijos administracijos įstaigos suorganizavo visa aprėpiančią evakuaciją, mokslo draugijų veikla komplikavosi (Ilgiewicz, 2015, s. 36–59). Į Rusiją traukėsi gyventojai, išstisios institucijos ir įstaigos, kartu buvo išvežta daug paveldo vertybių (Kiaupa, 2006, p. 73). Tačiau iki karo prasidėjusi veikla turėjo savo tęstinumą ir buvo svarbi kuriant modernią Lietuvos valstybę – iš 1918 m. Vasario 16-osios aktą pasirašiusių 20 asmenų net 19 buvo Lietuvių mokslo draugijos nariai, o tarp jų ir trys būsimieji Lietuvos prezidentai – Aleksandras Stulginskis, Kazys Grinius ir Antanas Smetona, du ministrai pirmininkai – Augustinas Voldemaras ir Juozas Tūbelis.

Taigi situacija po 1863–1864 m. sukilimo iki Pirmojo pasaulinio karo gali būti vertinama iš kelių perspektyvų. Viena vertus, agresyvus „rusiškų pradų atkūrimo“ doktrinos įgyvendinimas žalingai paveikė savarankiškas archeologijos paveldo suvokimo, tyrimų ir perteikimo iniciatyvas – „surusinamas“ Senienų muziejus, panaikinta Vilniaus laikinoji archeologijos komisija, kuri tuo metu buvo vienintelė institucija, skyrusi dėmesį „grynosios“ archeologijos tyrimams. Anot Ž. Būčio, „reinterpretuojant praeities objektus suteikiant jiems kitas reikšmes bei įprasminant iki tol visuomenei nereikšmingus paveldo objektus ir juos suaktualinant, krašto senienos tapo oficialiosios imperinės ideologijos propagandos dalimi“ (Būčys, 2012, p. 32). Nors archeologijos paveldo, kaip svarbaus tapatumo formavimo dėmens, kontrolė sutelkiama carinės administracijos rankose, „rusiškų pradų atkūrimo“ doktrina menkai paveikė „grynąją“ archeologijos mokslą. Tokie XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tyrinėtojai kaip F. Pokrovskis, E. Volteris (*plg.*, Вольтер, 1870), A. Spicynas (*plg.*, Спицын, 1898) ir kiti, nors buvo remiami imperinės Rusijos struktūrų ir joms tam tikra prasme atstovavo, užsiėmė moksline veikla ir daug prisidėjo prie Lietuvos archeologijos mokslo ir archeologijos paveldo apsaugos raidos.

Archeologinių objektų apsaugai ir jų kasinėjimams imta taikyti visoje Rusijos imperijoje galiojusi sistema, tad, formaliai žiūrint, galima kalbėti apie kai kurių archeologijos paveldo apsaugos sistemos elementų įsitvirtinimą. Tai – leidimų archeologiniams tyrimams sistemos sukūrimas, bandymas kontroliuoti žemės judinimo darbus, kokybės standartų taikymas archeolo-

giniams tyrimams (pavyzdžiui, buvo parengti tipiniai kapų tyrimų dienoraščiai ir jų pildymo instrukcijos), archeologinių tyrimų finansavimas. Reikia pažymėti, kad ne visi tuo metu Lietuvoje dirbę senienų rinkėjai ir kasinėtojai šios tvarkos laikėsi (Tamulynas, 2011, p. 24). Tačiau, skirtingai nei Vakarų Europoje, Rusijos imperijoje nebuvo priimta paveldo apsaugą užtikrinančio įstatymo, nebuvo sukurta ir bendra archeologijos paveldo apsaugos ir kontrolės sistema. Ne mažiau reikšminga, kad pirmą kartą buvo imtasi profesionaliai ir sistemingai inventorinti archeologijos paminklus – minėtieji F. Pokrovskio pastangomis sudaryti archeologiniai žemėlapiai yra laikomi pirmuoju Lietuvos archeologijos paminklų apskaitos dokumentu.

Atsiradus galimybių lietuvių ir lenkų kilmės mokslininkams bei praeities mylėtojams legaliai burtis į mokslo draugijas, valstybės įstaigose eiti aukštas pareigas, susidarė sąlygos vykti savarankiškiems archeologijos mokslo, paveldo apsaugos ir interpretavimo procesams. Kita vertus, šių procesų „paralelinę“ raidą paveikė tai, kad „viena šalia kitos gyvavo dvi Lietuvos sampratos: etnografinė Lietuva (su istoriniais etnografiniais pakraščiais), su kuria savo kultūrinius ir politinius siekius siejo lietuvių visuomenės veikėjai ir tapatinosi lietuviškai kalbančių gyventojų dauguma, ir istorinė Lietuva (Lietuva ir Baltarusija, apimanti šešias gubernijas – Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo), su kuria pirmiausia tapatinosi lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės dauguma“ (Medišauskienė, 2011, p. 45). Kad šių *Lietuvų* tapatybė formavosi skirtingais keliais, atskleidžia ir Ž. Būčys, nustatęs itin fragmentiškas E. Tiškevičiaus veiklos refleksijas lietuviškuose tautinio judėjimo leidiniuose. Senienų muziejaus bei Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veikla, su retomis išimtimis, taip pat buvo ignoruojama ir pirmuosiuose Lietuvos istorijai skirtuose darbuose, nors apskritai E. Tiškevičiaus mokslinė veikla to meto lietuvių intelektualams buvo žinoma (Būčys, 2014, p. 28–30). Taigi E. Tiškevičius, būdamas senosios LDK „daugiakultūrės tradicijos reiškėjas“ (Zasztowt, 1997–1998, s. 33), istorinės Lietuvos praeitį tyrinėjęs ir aprašęs lenkų kalba, tuo metu netapo besiformuojančios lietuvių tautinės tapatybės dėmeniu – jo indėlis į Lietuvos archeologijos mokslą buvo suaktualintas tik XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje.

IŠVADOS

1. XIX a. Vakarų Europoje paveldo apsaugos poreikiai (plačiąja prasme) turėjo didelę įtaką formuojantis archeologijos mokslo metodologijai. Atsiradus poreikiui apsaugoti savo tyrimo objektus nuo sunykimo ar neprofesionalių „pašalinių“ kasinėjimų, to meto archeologai profesionalai neretai tapdavo modernių paveldo apsaugos įstatymų priėmimo iniciatoriais. Tiek archeologija, tiek paveldosauga atliepė nacionalinių valstybių poreikius formuojant nacionalinę kultūrą, tad buvo palaikomos valstybės. XIX a. pabaigoje aktyviai vyko šių disciplinų institucionalizavimasis ir profesionalėjimas – nutraukiami ryšiai su antikvarizmu, steigiamos valstybės išlaikomos paveldo apsauga besirūpinančių profesionalų pareigybės, archeologija ilgainiui tampa universitetine disciplina. Kita vertus, kartu su poreikiu apsaugoti archeologijos paveldą į valstybės kontrolę „pateko“ ir pats archeologijos mokslas – tyrimai pradėti kontroliuoti išduodant leidimus, o tyrimus atlikti teisę dažniausiai įgydavo nacionaliniai muziejai.
2. Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje taip pat ėmė rasti archeologijos mokslo užuomazgų ir archeologijos paveldo apsaugos (plačiąja prasme) pastangų, kurios XIX a. viduryje, pradėjus veikti Vilniaus senienų muziejui ir Vilniaus laikinajai archeologijos komisijai, įgavo kai kurių profesionalios paveldo apsaugos bruožų – formavosi ekspertinės institucijos, imtasi iniciatyvų sudaryti paveldo objektų sąrašus. Archeologijos paveldas centralizuotai kaupiamas, dokumentuojamas ir tyrinėjamas. Palaikomi ryšiai su to meto archeologijos mokslo srityje pažengusiomis Vakarų Europos valstybėmis. Deja, šią veiklą nutraukė 1863–1864 m. sukilimas, po kurio imtasi įgyvendinti „rusiškų pradų atkūrimo“ doktrina.
3. Nuo XIX a. pabaigos archeologinių objektų apsaugai ir jų tyrimams buvo taikoma visoje Rusijos imperijoje galiojusi sistema. Įsitvirtina kai kurie archeologijos paveldo apsaugos sistemos elementai – leidimų archeologiniams tyrimams sistema, tyrimams imti taikyti kokybės standartai, kt. Kitas svarbus pasiekimas – tai pirmieji atspausdinti Lietuvos archeologiniai žemėlapiai, kurie gali būti įvardijami kaip pirmasis profesionalus ir beveik visa apimantis Lietuvos archeologijos paminklų apskaitos dokumentas. Tačiau Rusijos imperijoje, kitaip nei Vakarų Europoje, nors ir buvo dėta tam pastangų, paveldo apsaugą įgyvendinantis įstatymas nebuvo priimtas, nesukurta bendra archeologijos paveldo apsaugos sistema, nebuvo įteisintų valstybės saugomų archeologijos paminklų sąrašų.
4. Modernių nacionalinių valstybių kūrimosi epochai būdingas glaudus archeologijos ir nacionalizmo ideologijos susisaistymas, kuris, Lietuvai esant Rusijos imperijos sudėtyje, negalėjo būti atitinkamai realizuotas. Tai, kad XIX a.–XX a. pradžioje „gyvavo“ skirtingos Lietuvos sampratos, tiesiogiai paveikė paveldo, kurio neatskiriamą dalis yra archeologijos paminklai, supratimo ir apsaugos procesus – atsiradus galimybei reikštis paveldo tyrimų ir apsaugos iniciatyvoms, įvairios paveldu besirūpinančios visuomenės grupės, vedamos savų tikslų, ėmė burtis tautiniu ir kalbiniu pagrindu. Ši ir kitos istorinės aplinkybės sąlygojo pavėluotą, palyginti su kitomis Europos šalimis, profesionaliosios paveldo apsaugos sistemos formavimąsi – etninės lietuviybės pagrindu gimstanti lietuvių tauta susitelkė į nepriklausomos valstybės kūrimo darbus.

ŠALTINIAI

- Basanavičius J., 1970. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.
- Kirkoras A. H., 1991 (1859). *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*. Vilnius: Mintis.
- Tautavičius A., 2000. *Lietuvos archeologijos bibliografija*. Vilnius: Diemedžio leidykla.
- Tyszkiewicz E., 1842. *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli Opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa rosyjskiego*. Wilno.
- Tyszkiewicz E., 1846. *Listy o Szwecji*, t. 1–2. Wilno.
- Tyszkiewicz E., 1849. *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*. Wilno.
- Вольтер Э. А., 1887. *Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года. Приложение к 56 тому Записок Импер. Академии наук*. СПб.
- Киркор А. Г., 1858. *Перечневый каталог предметов в Виленском музее древностей*. Вильно.

Охрана объектов культурного наследия в России, 2000. Национальный атлас России [interaktyvus], prieiga per internetą: <http://xn--80aaaa1bhncclcci1cl5c4ep.xn--p1ai/cd4/480-482/480-482.html> [žiūrėta 2017-11-10].

Покровский Ф. В., 1892. *Виленский музей древностей. Объяснительный текст к фотографическим снимкам, заменяющий собой также путеводитель по Музею*. Вильна.

Покровский Ф. В., 1893. *Археологическая карта Виленской губернии*. Вильна.

Покровский Ф. В., 1895. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии. *Труды Девятого Археологического съезда в Вильне в 1893*, 1. Москва, с. 166–220.

Покровский Ф. В., 1895. *Археологическая карта Гродненской губернии*. Вильна.

Покровский Ф. В., 1897. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы. *Труды Девятого Археологического съезда в Вильне в 1893*, 2. Москва, с. 138–196.

Покровский Ф. В., 1899. *Археологическая карта Ковенской губернии*. Вильна.

Спицын А. А., 1898. Обзорение некоторых губерний и областей России в археологическом отношении. Гродненская губ., Виленская губ. *Записки Русского Императорского археологического общества*, 11, вып. 1/2. С.-Петербург, с. 297–302.

LITERATŪRA

Aleksandravičius E., 1984. Caro valdžios požiūris į Vilniaus archeologinę komisiją. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 4 (89). Vilnius, p. 101–112.

Aleksandravičius E., 1989. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas.

Aleksandravičius E., Kulakauskas A., 1996. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos.

Ashworth G., Howard P., 2008. *Europos paveldas. Planavimas ir valdymas*. Vilnius: Versus aureus.

Būčys Ž., 2012. *Senienos ir visuomenė: paveldo komunikacija XIX a. Lietuvoje*. Daktaro disertacijos santrauka, Vilniaus universitetas.

Būčys Ž., 2014. Eustachijaus Tiškevičiaus asmenybės ir veiklos recepcija. Ž. Būčys, R. Griškaitė (sud.) *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai. Mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 19–31.

Būčys Ž., 2014a. Eustachijaus Tiškevičiaus asmenybės ir veiklos recepcija XIX a. pab.–XX a. pr. *Literatūra ir menas*, Nr. 3470, 2014 04 18. Vilnius.

Bumblauskas A., 2010. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Carman J., 2015. *Archaeological Resource Management. An International Perspective*. Cambridge University Press.

Cleere H., 2000. Archaeological Heritage Management in the Modern World. *One World Archaeology*, 9, p. 2–8.

Čepaitienė R., 2010. *Paveldosauga globaliajame pasaulyje*. Vilnius: LII leidykla.

Čepaitienė R., 2004. Nuo Indianos Džons iki Laros Kroft arba kintantis archeologijos vaidmuo dabarties pasaulyje. *Miestų praeitis*, 1. Vilnius, p. 7–41.

Demoule J. P., 2002. Rescue archaeology. The French way. *Public Archaeology*, 2. Taylor & Francis, p. 170–177.

Díaz-Andreu M., Champion T., 1996. Nationalism and archaeology in Europe: An introduction. M. Díaz-Andreu, T. Champion (eds.) *Nationalism and Archaeology in Europe*. Boulder and San Francisco: Westview Press.

Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M., 2013. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Gąssowski J., 1983. *Z archeologią za pan brat*. Warszawa: Iskry.

Griškaitė R., 2016. Vilniaus senienų muziejus. V. B. Pšibilskis, A. Bumblauskas, Z. Butkus, A. Pacevičius, R. Griškaitė, I. Leonavičiūtė (red.) *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto turtai istorijos skersvėjuose (XVI–XXI amžiai)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 297–357.

Ilgiewicz H., 2015. Wileńskie towarzystwa naukowe w latach pierwszej wojny światowej. *Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy*, 15. Vilnius, s. 36–59.

Ivanauskas E., 2002. Pirmasis leidimas Lietuvoje archeologijai tirti. *Kultūros paminklai*, 9. Vilnius, p. 20.

Keršytė N., 2003. *Lietuvos muziejai iki 1940 metų*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.

Keršytė N., 2005. Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai. *Kultūros paminklai*, 12. Vilnius, p. 3–16.

Kiaupa Z., 2006. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.* Vilnius: Versus aureus.

Kobyliński Z., 2001. *Teoretyczne podstawy konserwacji dziedzictwa archeologicznego*. Warszawa: Instytut archeologii i etnologii Polskiej akademii nauk.

Kulikauskas P., Luchtanas A., 1980. Vilniaus miesto archeologinės komisijos įkūrimas ir veikla 1911–1914 m. *Istorija*, 20, sąs. 1. Vilnius, p. 97–109.

Kulikauskas P., Zabiela G., 1999. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*. Vilnius: Diemedis.

Luchtanas A., 2014. Eustachijaus Tiškevičiaus archeologinių rinkinių likimas Rusijoje. Ž. Būčys, R. Griškaitė (sud.) *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai. Mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 200–207.

Medišauskienė Z., 2011. Lietuvos samprata: tarp istorijos ir etnografijos. R. Miknys (ats. tomo redaktorius) *Lietuvos istorija. Devyniolikas amžius: visuomenė ir valdžia*, VIII tomas, I dalis. Vilnius: Baltos lankos.

- Mynors Ch., 2006. *Listed Buildings, Conservation Areas and Monuments*. London: Sweet and Maxwell.
- Mulevičiūtė J., 2005. Uždrausti paminklai: Vilniaus senienų muziejaus reorganizavimas ir jo padariniai. *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003/2. Vilnius, p. 45–64.
- Murray T., 2007. The history, philosophy and sociology of archaeology: The case of the Ancient Monuments Protection Act (1882). L. Smith (ed.) *Cultural Heritage. Critical Concepts in Media and Cultural Studies*, vol. I. London, New York: Routledge, p. 45–75.
- Ostrauskienė D., 2015. Fiodoro Pokrovskio archeologinis palikimas. Ž. Būčys, R. Griškaitė (sud.) *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915). Mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 159–168.
- Puodžiūnas G., Girininkas A., 1996. Nationalism doubly oppressed: archaeology and nationalism in Lithuania. M. Díaz-Andreu, T. Champion (eds.) *Nationalism and archaeology in Europe*. Boulder and San Francisco: Westview Press, p. 243–255.
- Rączkowski Wł., 1996. „Drang nach Westen“? Polish archaeology and national identity. M. Díaz-Andreu, T. Champion (eds.) *Nationalism and archaeology in Europe*. Boulder and San Francisco: Westview Press, p. 189–217.
- Sadauskaitė I., 1963. Rusijos archeologų IX suvažiavimas. *Mokslas ir gyvenimas*, 7 (70). Vilnius, p. 14.
- Smith L., 2006. *Uses of Heritage*. London, New York: Routledge.
- Smith L., Waterton E., 2009. Introduction: Heritage and Archaeology. L. Smith, E. Waterton (eds.) *Taking Archaeology out of Heritage*. Cambridge Scholars publishing.
- Svetikas E., 2014. Eustachijus Tiškevičius: „... ieškoti ir atrasti, o suradus skelbti pasauliui...“. Ž. Būčys, R. Griškaitė (sud.) *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai. Mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 89–97.
- Tamulynas L., 2011. Lietuvos archeologijos sąsajos su Sankt Peterburgo institucijomis iki 1918 metų. *Lietuvos archeologijos šaltiniai Sankt Peterburge*. Vilnius: Vilniaus universitetas, p. 15–29.
- Tarasenka P., 1928. *Lietuvos archeologijos medžiaga*. Kaunas.
- Tautavičius A., 1969. Pirmieji sumanymai įsteigti Vilniuje muziejų. *Muziejai ir paminklai*. Vilnius, p. 43–44.
- Tautavičius A., 1982. Vilniaus senienų muziejus ir archeologijos komisija. *Muziejai ir paminklai*, 4. Vilnius, p. 12–21.
- Trigger B., 1990. *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press.
- Waidacher F., 2007. *Bendrosios muzeologijos metmenys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Zabiela G., 2005. Piliakalniai – seniausieji Lietuvos gynybiniai įtvirtinimai. *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, 1. Vilnius: Briedis, p. 4–21.
- Zabiela G., 2014. Eustachijaus Tiškevičiaus archeologinės veiklos paieškos (pagal Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos 1856–1865 m. posėdžių protokolus). Ž. Būčys, R. Griškaitė (sud.) *Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai. Mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 99–113.
- Zasztowt L., 1997–1998. Eustachy Tyszkiewicz 19th-century Archaeologist and Antiquary. On his Approach to the History of the Grand Duchy of Lithuania. *Organon*, 26–27. Warszawa: Instytut Historii Nauki PAN, s. 31–38.
- Дедюхина В. С., 1997. Формирование законодательной системы охраны отечественных памятников (вторая половина XIX – начало XX вв.). *Материальная база сферы культуры. Чтение памяти Леонида Аркадьевича Лелекова*, 4. Москва: РГБ, с. 4–9.
- Дучыц Л. У., 2009. Археалогія Беларусі на імператарскіх рускіх археалагічных зездах. *Древняя история Восточной Европы*. Сборник научных статей, посвященных 80-летию профессора Э. М. Загоруйского. Минск: БГУ, с. 39–48.
- Императорская археологическая комиссия (1859–1917), 2009. *Императорская археологическая комиссия (1859–1917). У истоков отечественной археологии и охраны культурного наследия*. Г. В. Длужневская (ред.), А. Е. Мусин (науч. ред.-сост.), Е. Н. Носов (отв. ред.), И. Л. Тихонов. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.
- Формозов А. А., 1986. *Страницы истории русской археологии*. Москва: Наука.

THE ORIGINS OF ARCHAEOLOGICAL HERITAGE PROTECTION IN LITHUANIA

Albinas Kuncevičius, Justina Poškienė

Summary

The processes of legislation and the development of systems for the preservation of ancient remains, including archaeological heritage, were under development in the countries of Western Europe during the 19th century. The requirements for cultural heritage protection (in the broad meaning), as well as the need to “convey” archaeological finds to the

public in the museums, essentially influenced the formation of the methodology of archaeological science. The need to protect archaeological sources facilitated the active participation of archaeologists in the adoption of appropriate legislation. The origins of archaeological science and heritage protection in Lithuania can be traced to the beginning of

the 19th c. By the middle of the century, elements of professional heritage protection were introduced: attempts were taken to organize professional societies (“organizations of experts”), to inventory archaeological heritage objects, to collect, document and investigate archaeological material as well as to publicly display it. On April 29 (according to the new calendar – May 11), 1855, the Vilnius Museum of Antiquities and the Vilnius Temporary Archaeological Commission were founded by the efforts of count Eustachy Tyszkiewicz. His visits to Scandinavian countries (Finland, Sweden, Denmark) and the fact that he maintained relations with relevant institutions in Europe enabled him to follow modern scientific and conservational approaches toward archaeological material. The activity of the Vilnius Museum of Antiquities and the Vilnius Temporary Archaeological Commission was an institutionalized manifestation of the archaeological science and heritage protection of that period, which conveyed the ideas of the historical and cultural traditions of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). After the uprising of 1863–1864, the administration of the Russian Empire took the control over processes of heritage dissemination, as well as archaeological research and protection, aiming to use it for the propagation of imperial ideology.

Nevertheless, it did not have any substantial influence on the “pure” archaeological science. After the reorganization of the Vilnius Museum of Antiquities to the Museum of Antiquities under Vilnius Public Library, its head, Fyodor Pokrovsky, managed the museum’s archaeological collections by applying a scientific methodology and was the first to produce the archaeological maps of the three governorates (Vilnius, Grodno and Kaunas). The maps are considered as the first comprehensive inventory of archaeological heritage objects from the territories of the former GDL. The system of permissions for archaeological excavations, valid in the Russian Empire, was also introduced by the end of the 19th c. These facts can be considered as components of professional heritage protection; nevertheless, the attempts to pass the general law and to introduce the system of archaeological heritage protection in the Russian Empire were not successful. In 1904–1906, the processes of democratization opened new initiatives in the field of cultural heritage research, preservation and interpretation. The birth of a modern Lithuanian nation demanded relevant approaches toward its past. Efforts were put into the development of the modern Lithuanian national state thus delaying the adoption of the appropriate legislation for archaeological heritage protection.

Translated by *J. Poškienė*

Įteikta spaudai 2017 m. lapkričio mėn.